

Джерела та література:

1. Анализ поступлений прямых и косвенных налогов на Украине в 1922 – 1923 г. и перспективы на бюджетный 23 – 24 г. // Финансовый Бюллетень. – 1923. – №25.
2. Волосник Ю. П. Підприємці і приватне підприємництво в радянській державі у добу НЕПу (на матеріалах України) / Ю. П. Волосник. – Х.: ИПП «Контраст», 2014. – 470 с.
3. Гимпельсон Е.Г. Нэп и советская политическая система. 20-е годы / Е.Г.Гимпельсон. – М.: ИРИ РАН, 2000. – 437 с.
4. Голод 1921 – 1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлева; Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К., 1993.
5. Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах. Том 2 / Ред. рада.: Г. В. Боряк, В. М. Геєць, С. В. Кульчицький та ін.; Відпов. ред. В. А. Смолій – К.: «Ніка-Центр», 2011. – 606 с.
6. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1921. – №5. – Арт. 154.
7. ЗУ України. – 1923. – №6. – Арт. 109.
8. Корновенко С. В. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу / С. В. Корновенко, В. М. Лазуренко. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2004. – 188 с.
9. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К.: Вид. Дім «Альтернативи», 1999. – 335 с.
10. Нэп: экономические, политические и социокультурные аспекты. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 544 с.
11. О поступлении государственных и местных налогов и доходов с января по август 1922 г. в дензнаках 1922 года // Финансовый Вестник. – 1922. – № 5 – 6.
12. Положение о промысловом налоге. Утверждено ВЦИК и СНК 10 февраля 1922 г. и правила взимания его. – М.: НКФ, 1922.
13. П. Р. Пять лет промыслового налога // Финансовый Бюллетень. – 1926. – № 19 – 20.
14. Проф. Несмелов Ф. Налоговые доходы за пять лет // Финансовый Бюллетень. – 1925. – № 4.
15. Сведения о поступлении государственных и местных налогов и доходов в 1-ой половине декабря 1922 года // Финансовый Вестник. – 1923. – №1.
16. Скрипчинська Н.О. Податкова політика радянської влади в українському селі в 20-х роках ХХ ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. із спец.: 07.00.01 «Історія України» / Н.О. Скрипчинська – К., 2014. – 20 с.
17. Сушко О. О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УСРР (1921 – 1929) / О. О. Сушко. – К., 2003. – 93 с.
18. Сушко О. О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921 – 1928): історико-теоретичний аспект / О. О. Сушко. – К., 2003.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України).
21. Юровский Л.Н. Денежная политика советской власти (1917 – 1927) / Л. Н. Юровский. – М.: Финиздат, 1928. – 399 с.

Аннотация

Раскрывается статистически-экономическая характеристика плательщика промышленного налога, показано взаимодействие его составных частей – патента и уравнительного сбора, освещаются налоговые платежи государственного, кооперативного и частного секторов.

Ключевые слова: продразверстка, нэп, промыслы, налог, налоговая система, патент, уравнительный сбор, Наркомфин УССР.

Annotation

The article reveals statistic and economic characteristics of the industrial tax payer, shows the interaction of two types of taxes – the egalitarian and patent fees, discusses a tax that covers public, cooperative and private sectors.

Keywords: food requisitioning, NEP, crafts, tax, tax system, patent, egalitarian collection, People's commissariat of finance of Ukrainian SSR.

УДК 94(477)+339.56:633.1 «ХХ»

Ірина Жиленкова
(Київ)

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО В СИСТЕМІ ЕКСПОРТУ ОКРЕМИХ ПРОДУКТІВ ЗЕМЛЕРОБСТВА І ТВАРИННИЦТВА НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається проблема збуту сільськогосподарської продукції українських губерній Російської імперії на початку ХХ ст. Досліджено ринки збуту, структуру та динаміку,

визначено наслідки для України та Російської імперії загалом. Наведено ключові статистичні дані щодо вивозу сільськогосподарської продукції на європейські та азійські ринки.

Ключові слова: експорт, зернова продукція, торгівля, ринок, сільське господарство, Російська імперія, інфраструктура.

Специфіка сучасного глобалізованого суспільства обумовлює необхідність конструктивного планування шляхів подальшого розвитку експортно-імпортних відносин України з іншими державами, визначення ефективності та доцільності тієї чи іншої моделі зовнішньоторговельної політики тощо. У цьому контексті важливим є і вивчення історичного досвіду, зокрема, щодо сільськогосподарського експорту на початку ХХ ст.

Історіографічна база студії сформована працями дореволюційних (В. Денисов, М. Довнар-Запольський, О. Радциг, О. Челінцев) та сучасних (О. Реєнт, О. Сердюк) науковців, джерельна – забезпечена залученням архівних матеріалів, спогадів сучасників та публікацій періодики.

Зовнішньоторгові інтереси промислового й аграрного капіталу України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., як і всієї Російської імперії, визначалися потребами інтенсифікації виробництва та загального розвитку продуктивних сил. Протягом усього пореформеного періоду населення держави прискорено зростало, досягнувши на початку 1905 р. майже 144 млн, а в 1913 р. – 166°163 тис. осіб (без урахування Фінляндії), що становило 10,2 % від усіх жителів земної кулі. За ці ж роки міське населення Росії збільшилося з 18 366,8 до 27 404,6 тис. осіб чоловічої й жіночої статі, або на 49,2 % [1]. Разом з тим, низька купівельна спроможність населення сприяла зростанню обсягів експорту, в тому числі й сільськогосподарської продукції.

Сподівання російського уряду на прискорену модернізацію промисловості наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., спроможної конкурувати на світовому ринку, не справдилися. Після подій 1905 – 1907°рр. і загальновідомого указу імператора Миколи II від 9 листопада 1906 р. уряд П.°Столипіна вніс певні корективи в економічну політику, зосередивши зусилля на сільському господарстві. Певною мірою її продовжував і кабінет, очолюваний В. Коковцовим (1911 – 1914), котрий наголошував, що «сільське господарство залишається, безсумнівно, найголовнішою сферою праці переважної більшості населення країни» [2]. За даними Центрального статистичного комітету (ЦСК) Міністерства внутрішніх справ, станом на 1 січня 1905 р. в Російській імперії проживало 143 908,1 тис. осіб чоловічої й жіночої статі, з них у сільській місцевості – 125 541,3 тис. Переважна більшість з останніх була задіяна в різних галузях сільського господарства.

З кінця ХІХ ст. селянське господарство в Україні перебудовувалося відповідно до розвитку товарно-грошових відносин. За наявними даними, бюджет селянської сім'ї наполовину, а в деяких регіонах «і на дві третини став грошовим» [3]. Очевидно, що селянська сім'я не могла повноцінно існувати без грошей, які були необхідні для задоволення особистих і господарських потреб та сплати податків. Це стимулювало налагоджувати зв'язки господарств з міжнародним ринком.

Цей аспект проблеми знайшов певне відображення у працях дослідників, що були сучасниками втягування села у товарно-грошові зв'язки зі світовим ринком наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Висвітлення цієї тематики продовжувалося і після повалення династії Романових, поки ще зберігалось дрібне селянське господарство. Після розгортання з кінця 1920-х рр. більшовицьким режимом колективізації та знищення приватної власності на землю, відповідна тема втратила всякий сенс і зникла з поля зору істориків. Відтак, слід визнати справедливості оцінок сучасних дослідників про те, «що свинарство, птахівництво, коноплярство, садівництво, баштанництво, бджільництво, почасти вівчарство і буряківництво були галузями селянської економіки, а їх продуктами забезпечувалися внутрішній і, деякою мірою, зовнішні ринки» [4]. На наше переконання, до переліченого слід додати також вирощування деяких зернових культур, виробництво вершкового масла, овочівництво, хмелярство, що були представлені на зовнішніх ринках.

Дослідження цього аспекту ускладнене тим, що статистика, у тому числі й митна, не виокремлювала вивіз на зовнішні ринки продукції сільського господарства – приватновласницької чи селянської. Однак уже перші дослідники відзначали, що найголовнішими статтями експорту «великих приватновласницьких економій» були переважно пшениця, велика рогата худоба, горох та бурякове насіння, а кукурудза – головним чином дрібних селянських господарств. Активний вихід українського селянства на світовий ринок констатувати й інші автори. «В останні роки, – писала у 1914 р. «Київська земська газета», – с/г почало відігравати помітну роль на ринку, дедалі

більше пристосовуючись до його вимог. [...] масло уже давно завоювало собі місце на англійському ринку. Селянський хліб уже давно збувається на зовнішніх ринках» [5].

Розвиток торгових відносин півдня європейської частини Росії на початку ХХ ст. прискорився після заснування ряду організаційних структур, покликаних сприяти зв'язкам селянських господарств зі споживачами країн Західної Європи. Позитивну роль у цій сфері комерційної діяльності відіграло, зокрема, агентство Російсько-англійської торгової палати, засноване в Києві навесні 1911 р. Рада загальних зборів палати визнала «своєчасним і важливим створити постійний орган, за допомогою якого обслуговувати певною мірою місцеві потреби англійських споживачів. Останніх цікавили такі продукти сільського господарства, як забита птиця, свинина, коні, вершкове масло, яловичина, курячі яйця, олія. Цукор, хміль, тютюн, зернові культури, конопляна пряжа, овочі тощо» [6 – 7]. Більшість цієї продукції вироблялася у селянських господарствах. У 1912 р. розпочало свою діяльність Одеське відділення Російсько-англійської торгової палати. Позитивну роль у розвитку торгових відносин Франції з південними регіонами європейської частини Росії відігравали й відділення Російсько-французької торгової палати в Одесі, Харкові та Ростові-на-Дону [8].

Свідчення часописів щодо експорту продукції землеробства і тваринництва підтверджуються статистичними даними. Навіть на Правобережжі, де домінувало велике землеволодіння, дрібні господарства були виробниками такої зернової культури як кукурудза [9]. Збір останньої в Україні за 1909 – 1913 рр. становив 34 139,4 тис. пудів. Виробництво кукурудзи на Поділлі складало 12 981,8 тис. пудів, на Херсонщині – 10 291,4; разом – 23 273,2 тис. пудів, або 68,17 %. У збуті вказаної продукції були зацікавлені «головним чином дрібні трудові селянські господарства» [10]. Найбільших успіхів у вирощуванні цієї культури сільські господарі України досягли в 1911 р., завдяки чому з чотирьох чорноморсько-дунайських портів було експортовано 54 483 тис. пудів кукурудзи, у тому числі з Одеси – 42 497, Рені – 5 792, Кілії – 3 783, Ізмаїлу – 2 411 тис. пудів [11].

Кукурудза Російської імперії вивозилася переважно з українських губерній, Північного Кавказу, Закавказзя, Бессарабії та деяких інших регіонів. У 1912 р. всього було експортовано 46 968 454 пуди цієї зернової культури на 37 838 699 руб., у тому числі 9 050 354 пуди – у Голландію, 7 447 359 – у Німеччину, 6 010 120 – у Великобританію, 2 160 570 – у Францію, 1 368 940 пудів – у Бельгію [12]. З порту Одеси кукурудза відправлялася також в порти Сицилії та Південної Італії – Палермо, Катанію тощо. У 1912 р. тільки з Одеського порту у французький Марсель було відправлено 200 146 квінталів (6,1 пуда) кукурудзи, а з – Батумі 170 940 квінталів [13]. У 1911 р. до Німеччини з Російської імперії було вивезено 2 347 154 центнери кукурудзи, що становило 31,57 % від усього імпорту цієї країни. Російським виробникам довелося конкурувати на німецькому ринку з комерсантами Румунії (19,25 % ввозу в Німеччину), США (19,25%), Аргентини (17,34 %), а також Сербії, Болгарії, Австро-Угорщини, Туреччини, Південної Африки. Більш докладні дані щодо вивозу кукурудзи з Російської імперії засвідчує таблиця 1.

Таблиця 1

Експорт кукурудзи в 1911–1913 рр. [14]

Кукурудза	1911 р.	1912 р.	1913 р.
Тис. пудів	81 811	46 940	35 508
Тис. руб.	57 474	37 818	25 079

У величезних обсягах з України екпортувалися і пшениця та ячмінь. Вирощування цих культур, наприклад у Подільській губернії, з 1883 – 1887 рр. по 1906 – 1910 рр., за підрахунками професора О. Челінцева, збільшилося на 62 %, причому це зростання «сталось перш за все за рахунок закордонного збуту пшениці та ячменю» [15]. Певну частку у цьому зерновому експорті займало селянство. За свідченням тогочасної преси, це сталося внаслідок різкого зростання посівних площ під ячменем у приватних господарствах, зокрема на Херсонщині [16].

Більша частина збіжжя вивезеного з Подільської губернії вирушала за кордон через західні митниці та порти Чорного й Балтійського морів. Завдяки вигідному географічному розташуванню цей регіон став «постачальником переважно, якщо не винятково, закордонних ринків, від яких він перебував в повній залежності щодо хлібних ринкових цін та їх коливань». У подібній залежності від закордонних ринків були селянські господарства ряду інших українських губерній. На початку ХХ ст. вивіз Південно-Західною залізницею скупленого посередниками селянського хліба на зовнішні ринки помітно збільшився. Унаслідок цього зерносховища Одеси в 1909 – 1910 рр. були переповнені, а збіжжя відправлялося прямо в порт для вантаження морських суден на рейді [17].

Цікаво, що з південних портів Харківщини, де в посіlostях збанкрутілих великих землевласників наприкінці XIX ст. «виникли тисячі дрібних господарств, щорічно зі станції Барвенкова відправлялося на далекі ринки понад 1 млн пудів борошна» [18]. Як правило, хлібні вантажі звідти надходили в порти Азовського моря – Ростов, Таганрог та ін.

Вивіз селянського хліба на зовнішні ринки суттєво збільшився на початку XX ст. завдяки зростанню врожайності зернових культур та діяльності кредитних і позичково-ощадних кооперативів. У Херсонській губернії, наприклад, комісійні операції «прямо з навантаженням збіжжя на судна» здійснювало 18 кредитних товариств. Зокрема, Казанківське кредитне товариство у 1911 р. реалізувало таким способом 100 тис. пудів зерна, Ільїнсько-Тарутинське – 72, Мостівське – 65, Ново-Богданівське – 60, Контакузівське – 43 тис. пудів, Красноозерське кредитне товариство – 5 вагонів збіжжя, Андріївсько-Зоринське кредитне товариство – 40 тис. пудів та ін. Аналогічні операції зі збуту збіжжя вели кооперативи Таврійської губернії. Кооператори на теренах українських губерній дедалі частіше наполягали на необхідності об'єднання своїх організацій «у більш масштабні обласні структури для безпосереднього збуту хліба закордонному покупцеві» [19].

Подібного огляду ролі українського селянства в системі загальноімперського експорту заслуговує й тваринницька галузь. В Російській імперії на початку XX ст. на душу населення, порівняно із США, припадало у середньому лише 32,35 % м'яса. Його належним забезпеченням відзначався лише столичний Санкт-Петербург, «де споживалося 56 кг на душу (140 фунтів)». У випадку зростання купівельної спроможності споживачів у пропорції до населення столиці скотарство Росії «виснажилося б за декілька років» [20]. Відтак країна змушена була завозити м'ясо через азіатський кордон і разом з тим приблизно в рівному обсязі експортувати на ринки Західної Європи. «Наш експорт худоби та м'яса, – писав дослідник цієї проблеми О. Радциг, – до цього часу, на жаль, залишається дуже незначним, хоча залізниці в останні роки йдуть назустріч сільським господарям» [21]. У 1894 р. до Варшави було відправлено 106 248 голів великої рогатої худоби, а в Одесу – 16⁰549. Частина великої рогатої худоби, що вивозилася з українських губерній, належала дрібним сільським господарям. Її закупівля на Харківщині велася скупниками на місцевих ярмарках або безпосередньо в поміщиків і селян. У Старобільському повіті Харківської губернії щороку скуповувалося не менше 10 тис. голів великої рогатої худоби, після чого вона відправлялася до великих міст імперії та за кордон [22]. У 1890 р. з Харкова було відправлено 10 937, у 1891 р. – 9215, у 1892 р. – 8542, а в 1893 р. – понад 13⁰тис. голів великої рогатої худоби.

На теренах Лівобережної України домашня худоба регулярно вивозилася з Полтавщини. У 1890 р. тільки з м. Ромни було відправлено 22 053 голови великої рогатої худоби, у 1891 р. – 13 444, у 1892 р. – 18 307, у 1893 р. – 12 042. У ті ж роки зі станції Григорівка Ліваво-Роменської залізниці було вивезено відповідно 10⁰779, 11⁰979, 15⁰178 і 5112 голів великої рогатої худоби. Серед українських губерній найбагатшою на худобу була Волинь. За свідченням місцевого губернатора, населення утримувало її «для задоволення господарських потреб і продажу на ярмарках» [23]. Продукцію тваринництва відправляли до морських портів та Царства Польського. У 1890 р. тільки з Ковеля до Варшави було відправлено 31 185, у 1891 р. – 29 685, у 1892 р. – 23 772, а в 1893 р. – 24 127 голів великої рогатої худоби. Її суттєва частина вивозилася у країни Центральної та Західної Європи. Більш важливими є узагальнюючі дані щодо вивозу великої рогатої худоби. Так, у 1909 р. через порти Чорного, Азовського, Балтійського морів і західний сухопутний кордон з українських губерній на зовнішні ринки було вивезено 94 780 голів великої рогатої худоби, у 1910 р. – 87 064, у 1911 р. – 88 869 [24].

Найбільшими виробниками експортованого з Російської імперії на світовий ринок вершкового масла стали організовані в кооперативи селяни Західного Сибіру. Значного успіху у виробництві цього цінного харчового продукту досягли також дрібні сільські господарі України, Прибалтики, Царства Польського тощо. Вивіз вершкового масла з імперії у 1892 р. сягнув суми 3875 тис. руб. А станом 1911 р. становив уже 71 140 тис. руб., тобто збільшився у 18 разів. Ректор Київського комерційного інституту М. Довнар-Запольський відзначав, що «цей продукт є головним чином виробництвом дрібних господарств» [25]. Докладніші дані щодо вивозу вершкового масла на зовнішні ринки демонструє таблиця 2.

Таблиця 2

Експорт вершкового масла наприкінці XIX – на початку XX ст. [26]

Рік	Тис. пудів	Тис. рублів
1896 – 1900	655	7151

1901 – 1905	2326	29°654
1906 – 1910	3383	47°731
1910 – 1913	4629	70°411

Наведені дані засвідчують, що вивіз вершкового масла на зовнішні ринки з Російської імперії прискорено збільшувався. Загалом, з 1896 – 1900 рр. по 1911 – 1913 рр. експорт зріс у 7 разів, а за вартістю – майже у 10 разів. На жаль, відсутні узагальнені статистичні дані щодо експорту вершкового масла безпосередньо з українських губерній. Зокрема, доцент Київського комерційного інституту О. Ярошевич у своїй доповіді на установчих зборах Південно-Західного відділення Російської експортної палати відзначав, що на Волині скотарство «набуло характеру самостійної галузі й розвивається маслоробство». Як наслідок, ця губернія щорічно відправляла на зовнішні ринки «зі своїх станцій у середньому понад 100 тис. пудів масла». Вершкове масло експортувалося на ринки Великобританії, Німеччини, Данії, Бельгії, Голландії, Франції та ряду інших країн [27].

Через нестачу пасовищ занепадало вівчарство, особливо в південному степовому краї. Проте в лісостеповій смузі воно залишалося селянською галуззю економіки. Овеча вовна, бринза, сир як і раніше вивозилися на ринки Близького Сходу та Західної Європи. У 1902 р. з України було експортовано 223 тис. пудів вовни, в 1903 р. – 185, в 1909 р. – 61, в 1910 р. – 73, а в 1911 р. – 66 тис. пудів.

Важливу роль відігравало українське селянство у виробництві й реалізації свиней – як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Передумовою для цього став надлишок поголів'я. За даними статистиків Російської експортної палати напередодні Першої світової війни налічувалося 450 тис. свиней [28]. На спільному засіданні членів Ради з'їздів представників промисловості й торгівлі та Російської експортної палати 13 лютого 1913 р. відзначалося, що в губерніях Правобережної і Лівобережної України річний мінімальний приріст свиней становить 10 %. Це перевищувало попит цих регіонів удвічі і стимулювало експорт. За середньорічним поголів'ям свиней, які вивозилися на зовнішні ринки з Російської імперії на початку ХХ ст., перше місце посідала Полтавська губернія – 80,4 тис. голів, друге місце – Волинь – 48,6, а четверте – Поділля – 31,9 тис. голів. Досягнення Полтавщини стали наслідком солідних успіхів цієї підгалузі тваринництва. За підрахунками професора О. Челінцева, надлишок свинини у цій губернії збільшився з 73 тис. пудів у 1884 р. до 500 тис. пудів напередодні Першої світової війни [29].

Середньорічний експорт свиней із Російської імперії за неповними даними становив у 1909 – 1913 рр. в округлених цифрах 94 тис. голів, а їх ціна складала близько 6178 тис. руб. Однак ринки Великобританії та ряду інших країн Західної Європи демонстрували підвищений попит найперше на свинячий бекон, що надходив із Данії, США, Канади тощо. З урахуванням вказаної тенденції, в Російській імперії було збудовано декілька підприємств для випуску цього цінного харчового продукту. У доповіді про діяльність ради Російсько-англійської торгової палати за 1911 р. зазначалося, що постачальниками свиней на підприємства з виготовлення бекону були селяни. Про масштаби експорту продукту з Російської імперії на ринок Великобританії на початку ХХ ст. можна судити зі статистичних даних таблиці 3.

Таблиця 3

Експорт з Російської імперії свинячих напівтуш у 1906–1910 рр. [30]

Рік	Вага (центнери)	Ціна (фунти стерлінгів)
1906	50°897	168°261
1907	49°003	138°804
1908	28°452	72°404
1909	55°250	170°175
1910	136°021	436°713

Статистика засвідчує, що вивіз свинини на ринок Великобританії в окремо взяті роки був нерівномірним. У неврожайному 1908 р. експорт зменшився майже наполовину. Але в 1910 р., коли збір зернових культур був рекордним, – різко збільшився. Загалом середньорічний вивіз беконового продукту за зазначене в таблиці п'ятиліття становив 63 924,6 центнерів. Якщо розміри експорту свинини за п'ять років зросли на 167,24 %, то виручка за реалізовану продукцію – на 159,54 %, що стало наслідком гострої конкуренції на англійському ринку з експортерами Данії,

Ірландії та заокеанських країн, а також пов'язувалося з недостатнім рівнем організації експортної торгівлі в Російській імперії.

Сільські господарі України були зацікавлені у збуті продукції свинарства на німецькому ринку, але уряд цієї країни надзвичайно послідовно захищав інтереси власних виробників. Ввіз свиней до Німеччини здійснювався тільки через один прикордонний пункт у м. Сосновиці (Царство Польське). Згідно з міждержавними домовленостями російські виробники могли з 1896 р. вивозити щорічно в міста Верхньої Сілезії 72 тис. свиней, а за російсько-німецькою угодою 1906 р. – до 130 тис. голів. Проте ця експортна норма в більшості випадків не виконувалася через суворі санітарно-карантинні заходи німецької сторони та деякі інші причини внутрішнього характеру [31].

Цікаво, що у селянському середовищі розвинулася своєрідна спеціалізація щодо вирощування, відгодівлі та продажу свиней. У багатьох селах, наприклад, Балтського повіту Подільської губернії, близько двох третин багатоземельних господарів утримували свиноматок. Відгодівля свиней для них мала промислове значення. Натомість малоземельні селяни купували поросят та інтенсивно відгодовували їх на продаж.

На початку ХХ ст. ціни на продукти землеробства і тваринництва на світовому ринку зростали. Зокрема, вартість 1 пуда свинини у Варшаві досягла 8 руб., що стимулювало експортні прагнення сільських господарів України [32]. Щотижнево Південно-Західною залізницею до Люблінської губернії Царства Польського доправлялося від 600 до 800 голів свиней для забою й подальшого вивозу м'яса у Великобританію. З ряду сіл Ямпільського повіту Подільської губернії відгодовані селянами свині також відправлялися на продаж в Одесу, Варшаву та ринки країн Західної Європи [33]. Загалом з України у 1909 р. на зовнішні ринки було вивезено 90 025 голів свиней, у 1910 р. – 106 350, у 1911 р. – 111 142. За три роки через порти Балтійського моря було відправлено 166 636 свиней (54,19 %), через німецький кордон – 66 795 (21,72 %), чорноморсько-азовські порти – 74 071 голову (24,08 % від усього вивозу).

Таким чином, українське селянство на початку ХХ ст. виступило в ролі відносно впливового експортера таких видів сільськогосподарської продукції як кукурудза, пшениця, ячмінь, велика рогата худоба, вершкове масло, свинина тощо. Обсяги вивозу вказаної продукції прискорено зростали, однак відносно високий рівень собівартості товарів, відсутність впливових зовнішньоторговельних структур та активна міжнародна конкуренція обумовлювали незначну загальну долю вказаної категорії населення Російської імперії на світовому ринку.

Джерела та література:

1. Ден В.Э. Положение России в мировом хозяйстве: Анализ русского экспорта до войны: Статистический очерк / В.Э.Ден. – Петроград: 25-я гос. тип., 1922. – С. 5, 27.
2. Вестник Всероссийской сельскохозяйственной палаты. – 1916. – №2/3. – С. 19.
3. Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – №21. – С. 38.
4. Реєнт О.П., Сердюк О.В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861 – 1914 рр.) / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк. – К.: Ін-т історії України, 2011. – С. 8.
5. Киевская земская газета. – 1914. – 29 августа.
6. Вестник Русско-английской торговой палаты. – 1912. – № 3. – С. 65.
7. Вестник Русско-английской торговой палаты. – 1913. – № 2. – С. 51 – 52.
8. Дуссан И.В. Торговые сношения России с Францией и Германией / И.В. Дуссан. – Киев: [Б. и.], 1916. – С. 36.
9. Экономическая жизнь Подолии. – 1915. – №16. – С. 24.
10. Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – №18. – С. 30.
11. Вестник Русско-английской торговой палаты. – 1912. – №8/9. – С. 321.
12. Рафалович А.Г. Русский вывоз во Францию: Справочная книга для русских экспортёров / А.Г. Рафалович. – Париж: Издание русской торговой палаты, 1916. – С. 38.
13. Бюллетень справочной части по внешней торговле. – 1913. – №3. – С. 4.
14. Промышленность и торговля. – 1914. – №5. – С. 253.
15. Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – №18. – С. 25 – 26.
16. Вестник Всероссийской сельскохозяйственной палаты. – 1915. – № 10/11. – С. 85.
17. Промышленность и торговля. – 1911. – №8. – С. 380.
18. Русский мельник. – 1914. – №1. – С. 35.
19. Там само. – С. 90.
20. Вестник Всероссийской сельскохозяйственной палаты. – 1916. – № 2/3. – С. 30.
21. Радциг А. Влияние железных дорог на сельское хозяйство, промышленность и торговлю / А. Радциг. – СПб.: Деп. ж/д М-ства пути сообщений, 1896. – С. 166.

22. Денисов В.И. Современное положение русской торговли (По поводу экономической записки Министерства финансов) / В.И. Денисов. – СПб.: Тип-лит Ю. Римона, 1913. – С. 59.
23. Центральний історичний державний архів України, м. Київ (ЦДАК України). – Ф. 442. – Оп. 636. – Спр. 391. – Арк. 16.
24. Материалы к пересмотру торгового договора с Германией и другими иностранными государствами: Перевозки по русским железным дорогам. – СПб., 1914. – С. 380 – 386.
25. Довнар-Запольский М.В. Русский вывоз и мировой рынок: В таблицах и диаграммах / М.В. Довнар-Запольский. – Киев: тип. И.И. Чоколова, 1914. – С. 21 – 22.
26. Речи и доклады, произнесённые в учредительном собрании Юго-Западного отделения Российской экспортной палаты // Труды Юго-Западного отделения Российской экспортной палаты. – К., 1912. – Вып. 1. – С. 46.
27. Российская экспортная палата: Отчёт за 1913 г. – СПб., 1914. – С. 94.
28. Российская экспортная палата: Материалы по вопросу об экспорте мяса в Германию. – СПб., 1913. – Вып. II. – С. 39.
29. Челинцев А.Н. Избытки и недостатки главнейших сельскохозяйственных продуктов в 7 юго-западных губерниях / А.Н. Челинцев. – К., 1914. – С. 12–13.
30. Вестник Русско-английской торговой палаты. – 1912. – №7. – С. 265.
31. Промышленность и торговля. – 1912. – №23. – С. 464.
32. ЦДАК України. – Ф. 2163. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 46.
33. Экономическая жизнь Подолии. – 1916. – №8/9. – С. 22.

Аннотация

Рассматривается проблема сбыта сельскохозяйственной продукции украинских губерний Российской империи в начале XX в. Исследованы рынки сбыта, структура и динамика, определены последствия для Украины и Российской империи в целом. Приведены ключевые статистические данные по вывозу сельскохозяйственной продукции на европейские и азиатские рынки.

Ключевые слова: экспорт, зерновая продукция, торговля, рынок, сельское хозяйство, Российская империя, инфраструктура.

Annotation

The article deals with the problem of marketing of agriculture grain in Ukrainian provinces in the Russian Empire in the early twentieth century. Markets are investigated, influence, structure and dynamics, they had on Ukraine and the Russian Empire as a whole, are analyzed. The main statistical information concerning export of agriculture products to European and Asian markets is pointed.

Key words: export, food grain, trade, market, agriculture, Russian Empire, infrastructure.

УДК 94+342.924] (477) «19»

Ярослава Мочернюк
(Київ)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ ПОМІЩИКІВ
КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД**

Зроблено спробу на основі аналізу законодавчих актів Російської імперії регулювання російською владою державного і комерційно-акціонерного іпотечного кредитування поміщицького землеволодіння у губерніях Правобережної України, в тому числі і в Київській.

Ключові слова : правове регулювання, маєтки, поміщики, землеволодіння, Київська губернія, комерційно – акціонерне іпотечне кредитування, державне кредитування, банки.

В пореформений період, вирішуючи проблему збільшення бюджетних надходжень, враховуючи підвищення ціни на землю, руйнування натурально-господарських та розвиток товарно-грошових відносин, імперська влада шляхом іпотечної політики прагнула зберегти поміщицькі маєтки і підвищити їх господарську ефективність.

В українській історіографії досліджувалися різні аспекти поземельних відносин на теренах Правобережної України, але системного та повного дослідження їх законодавчого регулювання не було здійснено, хоча цьому питанню приділялась певна увага. Цю проблему поглиблено досліджували О. Борисевич [1], Д. Бовуа, В. Шандра, В. Щербина, О. Лобко, П. Ляшенко [6], М. Казьмирчук.

У пореформений період перед імперською владою стояло кілька проблем, на розв'язання яких спрямовувалася її законодавча діяльність. Насамперед це збереження поміщицьких маєтків і підвищення їх господарської ефективності шляхом іпотечної політики.